

SZABADSÁG ÉS KÖZÖSSÉG¹

Csepeli György szakmatörténeti interjúja Tibori Timeával²

– Régóta ismerlek, de azért nem annyira régóta, hogy emlékezem arra, amire csak te emlékezhetsz: hová jártál egyetemre?

– A Kossuthra jártam Debrecenbe. De ennek is két része van. Amikor érettségiztem '69-ben, zenésznek készültem. Egy tizenhét éves záróvizsgáló fiatal ember számára az nem úgy működött sem akkor, sem most, hogy besétál Budapestre, a Zeneakadémiára, hacsak nem olyan *baromira* tehetséges. Hanem úgy, hogy 18-19 évesen még minimum egy-két évig továbbképzzi magát. Kellott volna énekelni, meg fuvolázni is, hogy kellőképpen megérjen a hang, alkalmas legyen egy igazi pódiumi éneklésre.

Oratórium-énekes szerettem volna lenni, Réti Józsi bácsi volt a mester, aki hasonlóképpen azt gondolta, hogy még 1–2 évet tanuljak, és biztatott, hogy akkor semmi akadályát nem látja a sikeres felvételinek. A szüleim pedagógusok, akik generációkat tanítottak és neveltek. Történész volt az apám, a gyakorló gimnázium oszlopos tagja, tanítás-módszertant tanított az egyetemen, a Klasszika Filológián. Szüleim értékrendjébe nem illett bele, hogy valaki leérettségizik, és nem lineárisan megy tovább egy következő és következő képzési szintre. Javasolták, hogy menjek el a Zeneművészeti Főiskolára, és utána taníthatom a nebulókat. Ez ellen kézzel-lábbal tiltakoztam, ugyanis zenét tanítani általános iskolában, de még középiskolában is – hogyha valaki nem *abszolút* megszállott pedagógus – elég sikertelen dolog. A '60-as évek végén – Kodály-módszer ide vagy oda –, éreztem, hogy ennek nincs számomra igazi vonzása. Tanítottam egyébként néhány hónapon keresztül, tehát *tudtam*, hogy mire vállalkozom, ha zenetanári pályára megyek. És akkor hihetetlenül megsértődtem. Nekem annyi sem jár ebben az életben, hogy készüljek egy olyan zenei pályára, amiért persze áldozatot kellett volna hozni, rendszeresen föl kellett volna járni Pestre?! Igaz, akkor nem lehetett volna elmondani rólam, hogy ez a rendes kislány szisztematikusan folytatja a tanulmányait. Ezért daccal azt mondtam, hogy na, jó, megtalálom a magam útját! Nincs tanári pálya, de egyetemre se megyek rögtön. Elmegyek

népművelés–könyvtár szakra, a Debreceni Tanítóképzőbe, amely akkor kiváló intézmény volt. Az volt a célom, hogy minél előbb a lábamon álljak. És óriási szerencsém volt, mert nagyon erős csapatba kerültem, Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Fodor Péter, a FSZEK főigazgatója és sokan mások jártak velem párhuzamosan. Egy sereg olyan ember nevelődött ott ki, akik azóta is értéket teremtenek. Nagyon erős volt a népművelés–könyvtár szak. És három év alatt tulajdonképpen bedolgoztam magamat az egyetemre is. Béres Csabák akkor kezdtek el a szociológiai vizsgálatokat, Durkó Mátyás is akkor kezdte kialakítani a maga nagyon sajátos felnőttképzését és módszertanát a népművelési tanszéken. Az első három év elvégzése után, amit a család közmegelegedésére vörös diplomával végeztem, mentem tovább az egyetemre. Jó volt tanulni, rengeteg mindent csináltunk. Földényi tanította az esztétikát, nagyszerű volt! Veress József, mint fiatal tanár a filmesztétikát. Voltak kiváló személyek, akikre fölnézhattünk. Kijártunk az egyetemre irodalmat hallgatni Bán Imrétől és Hankiss Jánostól, a neves professzoroktól. A történészek között akkor volt lenn Berend Iván, Ránki György, Niederhauser Emil. Volt kitől és mit hallgatni, mert ezek nyilvános, nagy előadások voltak. A nyelvészek között is remek emberekre emlékszem. Tulajdonképpen párhuzamosan működött ez az egyetemi lét a képzős tanulmányokkal, végső soron nem volt rossz választás ez a három év. Amúgy mindent, amit a szakmáról, a kutatómódszertanról, a könyvtártudomány oldaláról a rendszerteremtés – mindezt remekül meg lehetett ismerni és gyakorolni, a népművelésben pedig abszolút párhuzamosan mozgott az elméleti és a gyakorlati képzés. Irgalmatlanul sokat tanultunk, de lelkesített bennünket a sok pozitív visszajelzés a terepmunka során.

– De hogy-hogy ez csak három év volt?

– Ez egy hároméves, főiskolai képzés volt. És onnan azonnal átmentem az egyetemre, és gyakorlatilag a negyed-ötöd évet elvégeztem, pontosabban egy év kihagyással folytattam a tanulmányaimat.

– A Bolognai rendszer szerint.

– Pontosan. Úgy lettem igazán Kossuth-egyetemista, hogy Durkónál bent maradtam kutatói státuszban, miközben tanultam is. Ami rendkívül vonzott, mert akkor indultak el a recepció vizsgála-

1 Készült az OTKA 101046. „A 20. század hangja – A magyar szociológia kvalitatív forrásai” című kutatás támogatásával. Kutatásvezető: Kovács Éva Judit (PhD).

2 (2015. 02. 06.)

tok, amelyeknek később Vitányi Ivánnál a Népművelési/Művelődéskutató Intézetben lett folytatása. A recepcióvizsgálat egyik témám maradt máig, az érdeklődésemet időről-időre fölkelte valami új megismerési lehetőség.

– Miből írtad a szakdolgozatot?

– Révai kultúrpolitikájáról írtam, ebből csináltam a kisdoktorimam is, rá két évre. Úgyhogy egymásba fonódott a saját és a tanszéki kutatómunka, az egyetemi és a tudományos fokozatszerzésért folyó erőfeszítem. Megjegyzem, ez a hajdúsági térség nagyon komolyan hordozta még az '50-es évek kultúrpolitikájának minden rémségét a '60-as évek végén, '70-es évek elején is. Az egyszemélyi, kézi irányítású vezérlést állandóan tetten lehetett érní. Két területe maradt a művelődésnek, a kultúra befogadásának és átadásának ahol megmaradt a szabadság. Az egyik a zene volt. Az óriási múlt kötelezte Debrecenre nagy zenei rendezvények megtartására és korszerű formák bevezetésére. Ilyen volt a Bartók Béla Nemzetközi Kórusfesztivál, de kiemelkedőek voltak a Debreceni Jazz Napok, a táncalálkozók, és egy unikális rendezvénysorozat: a Szinkronfilm Fesztiválok. A másik szabad terület a múzeumoknál, a formabontó kiállítások megrendezésében rejlett. A muzeológusok sikeresen függetlenítették a párt koncepciójától a maguk munkáját, a gyűjtést, és az ismeretterjesztést. A Déry Múzeum abszolút tere lett izgalmas kiállításoknak és megelőzte korát a sajátosan kialakított múzeumpedagógiájával.

– Révaiban mit találtál jót és rosszat?

– Révai kettőssége volt számomra érdekes. Az, hogy egy rendkívül művelt ember milyen barbár módon képes felülírni a saját, klasszikus műveltségét a párt érdekében. És rendelkezett emberek, intézmények sorsáról anélkül, hogy bármikor is köze lett volna a gyakorlathoz. Hiszen a praxist nem ismerte. Ez annyira egybeesett a debreceni városvezetés gyakorlatával, hogy ordított az azonosság. Ezt a dolgozatot Soós Pálnál kezdtem írni. Soós Pali híres-hírhedt művelődéspolitikusa volt a Debreceni Egyetemnek.

– Tanszékvezető is volt.

– Durkó Mátyás agyvérzését követően ő volt a tanszékvezető. Döntően az angolszász irodalomra alapozta a tudását. Az '56-os vélt vagy ténylegesen tett kijelentései miatt nagyon erősen igyekezett a '60-as években „beállni a sorba”. Ezt az egyetemen igen dicséretes dolognak tartották, mert ha valahol, akkor a Debreceni Egyetemen *kíméletlen* volt a megtorlás a legkisebb rendszerkritikával szemben. A hatalmat két filozófus, egy házaspár tartotta a ke-

zében, akik elismerten nagyon műveltek voltak, de akik véleménye megfellebbezhetetlen volt, és meghatározták az egyetemi vezetés állásfoglalásait is.

– A Bimbó házaspár?

– Igen.

– Egy szobában dolgoztak, és úgy is vizsgáztattak, hogy mind a ketten részt vettek a hallgatók kérdésésében, ami sokszor tragikus helyzetet teremtett, mert nem volt olyan diák, aki legalább egyszer meg ne bukott volna filozófiából, legalább is az ismeretségi körömben. Miközben imádtam volna magát a tárgyat, épp egy vizsgán, az egzisztencialisták kapcsán vitába keveredtünk. Költői túlzás, hogy vitába keveredtünk. Egyszerűen nem lehetett a csúsztatást a gondolkodásukban azonnal tetten nem érní és reflektálni rá vagy kikerülni, ahogy azt kellett volna. Nyilván, mi bátortalanok voltunk, ők pedig ezt a kábultságunkat kihasználva pillanatok alatt elmondták a legvonalasabb marxista verdiktek az irányzatokkal kapcsolatban, leleplezve „tévédéseinket”.

– A Révai-dolgozatot hogy tudad ebben a szellemi közegben átverni?

– Ami a tanszéki megítélést jelentette, ott védhető volt a témaválasztásom, mert a kultúrpolitikának azokat az ágait néztem, amelyek kapcsolatban voltak a zenével és a művészetekkel. Ezzel Soós Pál nem nagyon tudott vitatkozni, és nem voltak a kutatásomnak előzményei. Ha tettem kritikai megjegyzéseket, akkor ezeket azért engedték meg, mert a zenei, képzőművészeti, azaz szakmai részhez nem értettek. Ezért ezt az irányt később is könnyű volt továbbfejlesztem. Megnéztem, hogy a művészeti intézmények hogyan reflektáltak Révai döntéseire. Az anyaggyűjtés során volt egy gyönyörű élményem. Följöttem az Akadémiai Könyvtárba kutatni, és Ancsel Éva volt éppen az aznapi tájékoztató könyvtáros. A kérésemet megnézte, s úgy hozta ki az anyagokat, amiért máig hálás vagyok, hogy a paksamétám alá becsúsztatott néhány Révai levelet, amiket egyébként nem nézhettem volna meg. Ezáltal egy sokkal differenciáltabb Révai-kép tárult elém, amely meghatározóvá vált a véleményem kialakításában. Körvonalazódott egy végtelesen zsarnok személyiség, aki azért önmagával is vívódott, bár a kételyeit csak részben fogalmazta meg. Ez bátorított, hogy íme, mégis lehet korrekt kritikát írni. Ekkor már '75-öt írtunk, tehát ez egyre inkább megtehető volt. Nem tekintettem áldozatnak Révait, de szomorúan konstatáltam, hogy a hatalom mindenkit bedarál, szinte képességeitől függetlenül. Ha bárki is azt hiszi, hogy a politikai

vezetésben karriert lehet csinálni, végső soron csatlódni fog, a hatalom idő előtt bedarálja. Ezért volt érdemes egyáltalán Révaival foglalkozni, mert ezt *nagyon* hamar, nagyon fiatalon megéreztem. Aztán ezt a témát félretettem, mert újabb izgalmas feladatokat kaptam. Nagyon pozitívnak tartom máig, a Népművelési Tanszék adta lehetőségeket, azt, hogy elindultak azok az oktatói érdeklődések, támogatások, melyek Révai mellett Klebelsberget engedték kutatni, sőt, még szorgalmazták is. Ebben az időben járt egyetemre a történészek közül Gyarmati György, aki ma az Állambiztonsági Levéltár főigazgatója, vagy Jánosi György, aki kulturális államtitkár volt, Zöldi László, aki a könyvkiadói tevékenységével vált elismertté, és számos más kollega. Őszintén mondhatom, eleven szellemi élet és kapcsolat volt, amitől értelmet nyert az egyéni kutatómunka. Sokat és intenzíven vitatkoztunk, amire máig jó szívvel gondolok.

– Debrecen után, a végzést követően mikor kerültél Budapestre?

– Még ott voltam két évet. Ez alatt megcsináltam a doktorimat. Lassan elfogyott körülöttem a levegő. Megszűnt a kutatói státusz, ami egyébként az MTA Pedagógiai Kutatócsoportjához kötött, tehát eredendően akadémiai helyen voltam a Debreceni Egyetemen. És akkor egy huszárvágással pesti állást kezdtem keresni. Az *teljesen* nyilvánvaló volt, hogy az nem perspektíva, hogy a Debreceni Egyetemen tanársegédként folytatam az életet. Az andragógiai tanszéken belül taníthattam volna művelődéspolitikát, nyilván, erre szakosodtam volna egyfelől, meg átíthattam volna Béres Csabáékhoz is. Látszott az egész egyetemről, hogy olyan szűk teret enged, amitől én viszolyogtam. Megmaradt bennem a korábbi nagy sérelem, hogy nem indulhatok el a zenei pályán. Debrecenben, az apám elismert ember volt, s ott én mindig csak a „János lánya” voltam. Önállósodni akartam, mert nyilvánvaló volt, hogy Debrecenben bármilyen lenne is a teljesítményem, nem fogom tudni az előítéleteket legyőzni.

– Apád mit tanított?

– Újkori történelmet tanított, mind a két helyen, a gyakorló iskolában, meg az egyetemen is, ezen kívül módszertant, tanításmódszertant. Nagyon szigorú pedagógus hírében állt, igazi kálvinista, alapos ember, akit borzasztóan zavart az a fajta szabadságigény, ami bennem volt és van a mai napig. Ezen mi nem nagyon vitatkoztunk sokat, de ott húzódtott a feszültség közöttünk.

– Tehát akkor volt mi miatt elmenni. Családi okok miatt is, és intézményi, szakmai okok miatt is.

Hogy oldottad meg, hogy hova kerülj?

– Jól ismertem Novák Józsi bácsit, aki a Népművelési Intézetben dolgozott kutatóként, művelődéstörténészként pedig az ELTE-n tanított és jegyzeteket írt. És amikor ez a kétségbeejtő helyzet Debrecenben bekövetkezett, hogy pillanatokon belül megszűnik a kutatói státuszom és éreztem, az egyetemi szisztéma, ha ott maradok, bedarál, akkor megkérdeztem tőle, hogy mit tanácsol. Tudtam, hogy ez a vívódás hosszú távon nem tartható. Azt mondta, ne aggódjak, most került ide Vitányi Iván az intézethez, megkérdezi tőle, hogy befogad-e. Találkoztam 1975 decemberében Vitányi Ivánnal, és '76. január 1-jétől átkerültem a Népművelési Intézetbe. Ezután nagyon gyorsan el tudtam intézni az átköltözést, és egy csomó mindent praktikusán, hiszen vitt előre a lendület, hogy – bár 18 éves koromhoz képest hét éves késéssel –, elkezdhettem az önállóságomat kipróbálni. A hetesek, mármint a hetes számok és hatványaik működnek az életemben. Erősen motivált, hogy valami más vegyen körül és benne én is más lehessen, mint amit sematikusan elvárának tőlem, és mint ami az előzőekben voltam.

– De azért ez nem volt radikálisan más, mert bizonyos szempontból következett az előzményekből?

– Csak részben, látszólagosan folytatódott a kutatói lét, valójában radikálisan új volt. Vitányi Iván magatartása mindenkor élmény marad számomra, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Ő arra volt példa nekem, hogy csak akkor válhat valaki önállóvá, ha küzd a maga területén, alkot, próbálkozik, olykor sikeres, néha elbukik. Vitányi katalizátor volt, vezetése során bebizonyította, „csoportozása” arra való, hogy folyamatosan kipiszkálja az egyéni feszültségeket, bizonytalanságokat éppúgy, mint az egymás közötti munkakonfliktusokat.

– Vitányi egy szellemi műhelyt működtetett?

– Igen! Ez a szellemi műhely részben a kutatók mentén, részben az akkor általa elindított *Kultúra és Közösség* című művelődéstudományi folyóirat körül szerveződött. Miután a nyitott ház szisztémáját működtette, ebben részt vettek a kutatási osztály munkatársai éppúgy, mint számos más osztály munkatársai a Népművelési Intézetből. Lehetett érezni, hogy kik azok, akiktől elváratik, hogy mindig ott legyenek. Tipikusan NÉKOSZ-os jelleggel működtünk. Ha nem a terepen voltunk, akkor éjjel-nappal együtt voltunk, együtt ismertünk meg friss irodalmakat, amikről vitatkoztunk.

– A te kutatási területed része volt ennek a kulturális közösségi témának, vagy pedig egy külön téma volt?

– Ez külön indult. Amikor én odakerültem, akkor folyt Vitányinak Sági Marival együtt a kreativitás, generativitás problémáját feldolgozó vizsgálata. A zenének ilyen speciális, projektív tesztként való alkalmazásával ott találkoztam először. A Mari által hozott anyagok vitájában megkérdezték a véleményemet, a benyomásaimat. Az igazi szakértő nyilván Lendvai Ernő volt, valamennyiünkre nagy hatást gyakorolt. Volt egy világmép-kutatás, amit Iván nagy örömmel csinált, mondhatnám zenei hasonlatnál maradva: vezényelt, ahol több területen folytak hatásvizsgálatok, befogadói attitűd-mérések. Közben a *Valóság*ból hozott át írásokat, mert az volt a szellemi munkamegosztás, hogy mindkét szerkesztőségben mindenki, mindent elolvasott és referált róla. Ha a *Valóság*ban valami nem illett teljesen a szerkesztőségi profilba, vagy már kaptak letelest Kőrösiék, akkor az az írás többnyire a Kultúra és Közösségben landolt. Előfordult a fordítottja is. De a vita sosem maradt el. És borzasztó érdekes volt látni, hogy ki milyen információk birtokában, milyen ismeretek felvonultatása mellett tudja letenni pozitív vagy negatív értelemben a voksát. Vitányi mindig kiváltotta az ellentéteket, mert nagyon jól, és célzottan tudott kérdezni. Pozitívan éltem meg ezt akkor is, és így tartom helyesnek ma is. Ezek a konfliktusok nagy sebeket ejtettek bennünk, és mi is ejtettünk másokban. Meg kellett tanulni érvelni, vitatkozni, elviselni vélt vagy valós sérelmeket, alkalmazkodni a közösségi akaráthoz, amikor arra volt szükség. Szolidaritást vállalni akár olyan áron is, hogy közben az egónk sérül.

– Az intézeten belül történt?

– Ez intézeten belül. De aztán egy későbbi intézeti alakzatban, amikor a '80-as években már ott voltak a nagy minisztériumi kutatások, akkor már nemcsak az intézeten belül volt nyitva az ajtó mindenkinek, hanem ki volt nyitva sok-sok hazai értelmiségi előtt, és nem csak a pestiek, hanem a vidékiek előtt is.

– Kik vettek részt ebben a workshop-ban személy szerint?

– A Kultúra és Közösség szerkesztésében akkor Vörös Gizi vett részt, aki Bujdosó Dezső feleségeként az ELTE-ről számos információt hozott, a Népművelés Tanszékről, meg az Esztétikáról, Almásin keresztül. Ott volt Koncz Gábor, később Kuti Éva, akik művelődés-gazdaságtannal foglalkoztak. Sági Mari, Lendvai Ernő és Tokaji András, akik a zenei ügyeket vitték, meg a közösségkutatásban is aktívan dolgoztak. Kovalcsik József művelődéstörténész, M. Kiss Sándor, László-Ben-

csik Sándor, Papp Oszkár, Fonyó Ilona, S. Nagy Katalin, akik tapasztalt kutatókként vettek részt a vitákban. Fövény-Kapitány Ágnes és Gábor, Lipp Márta, Mátyus Aliz, Forgács Péter képviselte a fiatalabbakat. A '80-as évek elején volt egy nagy nemzetközi családkutatásunk, hét országot átfordító, összehasonlító vizsgálat, ami szintén számos újítást hozott be a kérdés módjába, és a kultúra értelmezésébe. Akiket Iván be tudott cserkészni és védelme alá vett: Kamarás Pista, Ambrus Péter és Andor Misi. De azért ők mindig magánzók maradtak. Aki még nagyon jelentős személyiség, és aki Ivánnal párhuzamosan egy másfajta műhelyt működtetett, ameddig élt, Józsa Péter volt. Ő csinálta a kulturális blokkokat, és korszakos dolgozatokat írt. Jól emlékszem, abban a pillanatban, amikor Józsat kritika érte a Párközpont Kulturális Osztálya részéről a szubkultúra kifejezés miatt, akkor azonnal összezárt a társaság, és szinte kivétel nélkül föl sorakoztunk Józsa Péter mellett, aminek eredményeképpen megjelenhettek a Budapesti Kulturális Blokkok kutatási eredményei. Sajnos, nem fejezte be ezt a vizsgálatát korai halála miatt, viszont arra még volt lehetősége, hogy Uppsalában elfogadtatta önálló szakszociológiaiaként a művészetszociológiát.

– Miket írtál ezekben az időkben?

– Ezekben a kutatásokban részben kérdeztem, részben pedig a tanulmányok, a részjelentések egy részét írtam. Számos esetben ezek közös alkotások voltak. Tehát, ha volt egy kutatási jelentés, akkor a csoport közösen jelentette meg ezeket, a kor szokása szerint stencilezve, 99 példányban. Ez akkor nem okozott különösebb sérülést, mert úgy éreztük, egy csapat vagyunk. Ezt Iván remekül tudta szervezni, és tényleg egy csapat voltunk. A '80-as évek közepén, amikor megkaptunk a nagy kutatási főirányok koordinálását és több kutatás tényleges lebonyolítását, még pezsgőbb lett az élet. Hankiss oda telepítette az értékkutatását, Józsa elindította a művészetszociológiai kutatásokat, Halász László is oda hozta át munkái egy részét, a kéziratait vitára. Soha nem lett volna a Gondolat Kiadónál az a híres sorozat a művészetszociológiából és szociológiából, ha akkor nem kooperációban, Vitányi Ivánnal javítják a fordításokat, amiket mi első kézből olvashattunk. Ennek hatására kezdtem el megtervezni, majd lebonyolítani az esztétikai befogadás-vizsgálatot különböző művészeti területeken. Gyakorlatilag máig érvényesek azok a '70-es, '80-as években megjelent fontosabb amerikai és német kutatások, amikről lehetett tudni, hogy adaptálni kell őket, de épp olyan

volt a társadalmi közeg, az érdeklődés, hogy lehetett adaptálni. És ez óriási lehetőség volt.

– Külföldre mentél ösztöndíjjal?

– Igen. 1980-ban 5 hónapot Bécsben, utána – 1983-ban – Németországban voltam. Mai napig is németül beszélek szívesebben, angolul sajnos sosem tanultam meg rendesen, ez nagy hiányosságom. Tübingenben voltam, aztán Hollandiában kétszer három hónapot. Ott már tanítottam is. A befogadás-vizsgálat kapcsán projektív tesztekéről, kérdés-technikákról beszéltem. Úgy tanítottam kutatómódszertant, meg művészetszociológiát, hogy ott ültek a szemináriumon a hallgatók és néztek rám elkerekedő szemmel, mert maximum Adornóról hallották, de rajta kívül senki másról nem.

– Már Magyarországon is tanítottál a '80-as években?

– Már a '80-as években itthon is tanítottam. Részen Pécsre, részben pedig Szegedre jártunk le tanítani. T. Kiss Tamás kapcsolt be a kutatásaiba, hiszen szociográfiai táborokat vezetett Csongrád és Bács megyében. Erről publikáltunk is. Később több alkalommal közösen végeztünk különböző területeken vizsgálatokat. T. Kiss Tamás ösztönzésére ezekből könyvek születtek. Visszatekintve: a kutatás folyamata mindig jobban inspirált, mint az eredmények összefoglalása, megjelentetése. Utólag belátom, meg kellett írni a tapasztalatainkat, s ma pedig az a feladatunk, hogy kritikusan megvizsgáljuk, a korabeli véleményünk hogyan változott, fejlődött az elmúlt évtizedek során. De ehhez is szükséges a biztatás és a hit a könyvek tartóságában, fontosságában.

– Meddig tartott ez a Vitányi-intézeti periódus?

– Ez a periódus '92-ig tartott. Közben bekapcsolódtunk a formálódó közéleti mozgalmakba, például a Demokratikus Chartába. Mondhatom, az evidencia volt, hogy a Chartát aláírtuk, szinte testületileg. A névsor megjelent a Valóságban, amire többen felhőrdültek a környezetemben. Az volt ennek az előzménye, hogy láttuk újraszerveződni a Márciusi Frontot, amikor a Corvin téren, Vitányi Ivánnál Nyers Rezsőtől elkezdve megjelent mindenki, aki az új gazdasági lehetőségek kidolgozására szövetkezett. Számos ellenzéki politikus jött a megbeszélésekre, és egy új szociáldemokrata párt kezdett formálódni.

– Tehát egyszerre volt tudomány és politika.

– Ez a Művelődéskutatóban mindig egyszerre történt. És ami tulajdonképpen aztán a divergálást, a külön utakat is megnyitotta, az is éppen a politika miatt volt. Megoszlott a társaság az MDF-es, és a

Szabad Demokrata vonal mentén. Nyilvános volt, hogy Hankiss értékutatásában kérdeztek azok a fiatal emberek, akik korábban részben a SZETA-ban tevékenykedtek, részben a szakkollégiumokban tanultak. 1990-ben pedig egy pillanat alatt, amikor megjelentek a pártok, akkor becsatlakoztak, ki ide, ki oda.

– Már lecsatlakoztak, hova?

– A többség az SZDSZ-hez, a másik része az MDF-hez. Na, innentől kezdve új feszültségek adódtak. Egyesek kibontották a nemzeti lobogót, amitől az ember azt érezhette, ennek nem lesz jó vége. Lehet, hogy csak én vagyok ilyen finnyás ezekre a dolgokra, de rögtön valami viszolygás van bennem, hogyha egy nemzeti lobogót használunk általános szimbólumként, érvelés helyett – az egyetlen igazság kimondására.

– Tehát az intézet színterévé vált ilyen politikai csatározásoknak?

– Igen.

– Hol állt Vitányi ebben?

– Vitányi borzasztóan hitt abban, hogy lehet új típusú szociáldemokráciát csinálni, ezt próbálta elmagyarázni nekünk is és másoknak is. De hát nem volt alapos politikai ismeretünk, gyakorlatunk, lásuk be. Nem tudtunk kellően, objektív kritikával viszonyulni a pártokhoz. Többnyire szélsőségekben gondolkodtunk. Olyan volt néha az intézet, mint egy felbolydult méhkas, ahol a hangulatot úgy jellemezhetem: éljen a király, vesszen a király. Tele voltunk bizonytalansággal, amiről hol beszélünk, hol nem, és kezdtünk eltávolodni egymástól. De Vitányi kereste a demokrácia új kereteit, mindig magyarázott, érvelt, a különféle politikai akaratok háttéréről beszélt, amit később a fejére is olvastak a kutató kollegák, hiszen gyakran kötött kompromisszumokat épp a demokrácia érdekében. Sokszor mondta, hogy ez csak látszat-kompromisszum, mert időt kell ahhoz nyerni, hogy megerősödhessen egy egészséges, széleskörű szociáldemokrácia. Hát, ezt bevallom, nem igazán értettük. Nekünk nem volt saját élményünk. Lásuk be.

– Ennek a műhelynek a vesztét a politika okozta?

– Igen. Azt kell, mondjam – és ez máig borzasztóan fáj –, hogy Vitányi Ivánnak '89-ben volt választási lehetősége. Az egyik az aktív politizálás, a másik a tudós lét kiteljesítése. Rendelkezésre állt minden: a különleges képességei, azok a munkák, amiket mi „hüvös halmokban”, hihetetlen színeséggel fölhalmoztunk, ezekből, és a saját kútfejből megírhatta volna a kultúra szociológiáját. A tudása,

a tapasztalata, minden képessége arra predesztinálta, hogy neki kell ezt az összefoglalást elvégezni. Óriási vesztesége a tudományosságnak, hogy ezt nem teljesítette.

– Minden együtt volt. Miért nem írta ezt meg? Miért ment bele a politikába?

– Én ezt úgy éltem meg, és szégyellem kimondani, mivel a kifejezés nem pontos: infantilizálódott.

– Te hol álltál ebben a dologban? Téged nem csábított a politika?

– Nem. Óvatos voltam, családi példák miatt is. Óvatos voltam már csak azért is, mert láttam, hogy az egyik kollégánk egyik percről a másikra fanatikus MDF-es lett, holott épp csak kilépett az MSZMP-ből. De hasonlóképpen taszító volt, látni a Demszkyék mellett feltűnő hóbörgő alakokat. Pedig a szabadelvűség, a klasszikus demokrácia nagyon vonzott.

– Nem csatlakoztál se szocialistákhoz, se az MDF-hez, se az SZDSZ-hez?

– Ami engem vonzott, az a liberalizmus. Egyértelműen. De amikor megindultak a szörnyű háborúskodások egymás ellen, elborzadtam. Rengeteg Tölgyesi-féle előadáson voltam kezdetben, nagyon élveztem a légkört. És aztán megindultak a hatalmi harcok. Ezekről baromi undorom lett. Már a '80-as években megtapasztaltam, hogy az én kollégáim milyen kíméletlenül elkezdtek könyökölni, és rezzenéstelenül fölírták a nevüket egy tanulmányra, ha attól előnyt reméltek, ha pedig más szelek fújtak, levették a nevüket.

– A befogadás szociológiai vizsgálatorozatból mikor csináltál kandidátusit?

– A kísérletekhez képest sokkal később.

– A kéziratot mintha előbb lezártad volna.

– Igen, hat évig folytak a kísérletek, '88-ban lezártam, és '92-ben védtem meg. Az előbb említett köpönyegforgatás, a tülekedés elvette a kedvemet a titulusok megszerzésétől. Mondok egy példát és nevet is. A csoportban, ahol művészetszociológiával foglalkoztunk, ott volt Kamarás Pista, de ott volt például Deme Tamás, aki értett a képzőművészet-hez, meg sok minden egyébhez, és elkezdett pedagógiai programokat írni, majd erősen szembefordult a kollégáival. Másképp volt ez S. Nagy Katalin, ki szintén vezéregyéniség volt. Neki köszönhetjük, hogy a Magyar Szociológiai Társaság megalakulását követően az ő vezényletével rendszeresen, kéthetente valóban összejöttünk egy más formációban. Megindult a Művészetszociológiai Szakosztály működése. De már előzőleg is dolgoztunk együtt, hiszen ez a lelkes kis társaság a Józsa-féle munka-

csoportból nőtt ki, tehát volt egyfajta szerves fejlődése a pályámnak. A jelentős alkotók közül Józsa, Lendvai Ernő meghalt. Sági Mária önjáró volt világ életében, számos fontos kutatást kezdeményezett és végzett el. Ilyen volt a generativitás és kreativitás kutatása. De ő nem követett bennünket, egyéni kezdeményezései voltak, és később eltávolodott tőlünk. Más területen jelentős karriert futott be.

– A generativitás-vizsgálat nagy ötlete volt Vitányinak.

– Ez egy óriási dolog volt, az amerikai kollégák nagyra értékelték.

– Világszám lehetett volna.

– De nem lett, sajnos, nem folytatták/folyattuk, az útjaink elágaztak a '80-as évek végétől. Azt hiszem, többek között azért nem lett átütő sikere ennek a szellemiségnek, mert megindult más divatos témák kisajátítása, mint a család, az életmód, kommunikációs színterek stb. Egy ponton túl azonban nem lehet állandóan ebben a „háborúban” részt venni, erre nem voltam alkalmas. Ha meghalok – és ez a mai napig tart –, hogy valaki csak szuperlatívuszokban tud saját magáról beszélni, miközben én folyamatosan egy közösségben nevelődtem, alkalmazkodtam, ettől megörülök. Akkor kilépek. Ott tudtam hagyni egy csomó mindent, mert nem akartam mindenáron győzni. Éljenjárni, kezdeményezni igen, az mindig motivált. A folyamat érdekelt, az együttműködés lehetősége. Így volt ez a befogadás-vizsgálattal is. Már készen voltak az adatfelvételek, az összefoglalást is megírtam, de azt érzékelttem, hogy elfogytak az érdeklődők, a számomra mértékadó személyek már más irányban kutattak, nem voltak műhelybeszélgetések, nem adódtak igazi megmérettetések.

– Milyen volt az élet a Művelődéskutatóban?

– Folyt a viszálykodás, a nagy politizálás az intézetben, mint a minisztérium háttérintézetében. Állandóan változtak a feladatok, a követelmények. Jellemzően a tárcát hol művelődési, hol oktatási, hol kulturális minisztériumnak hívták és ennek megfelelően abban nem volt egyetértés, mit is kellene a Művelődéskutatónak folyamatosan végezni. Egyszerre voltak – a mai kifejezéssel élve – alap- és alkalmazott kutatások, policy feladatok. Vitányi személyét, aki próbált egyensúlyt teremteni, mindig kétféle módon ítélték meg. A politikusok azt mondták, hogy nem eléggé politikus, hanem döntően tudósként gondolkodik, és fordítva. Ennek a gyökere Köpeczi Béla akadémikus miniszterségéig nyúlik vissza. Az anekdota nagyon szép és modellértékű. Valamilyen sugallatra Köpeczi Béla azt talál-

ta mondani Vitányi Ivánnak, hogy nincs elég *paper*, nem látszanak a kutatási eredmények. És másnap bejött Iván, behozott egy Vulkanfiber bőrröndöt, bepakoltatta velem a friss kiadványokat, majd hívott egy taxit, és azt mondta, most akkor átmegegyünk a minisztériumba. Át is mentünk. Köpeczi szobájában ültek mások is, ez Ivánt nem érdekelte, és ilyen NÉKOSZ-os lendülettel, vagy, mint ha egy Jancsó-filmben látnám, kinyitotta az ajtót, és azt mondta, hogy „Kedves Bátyám, Kedves Köpeczi Béla! Behoztuk azokat a munkákat, amiről te azt állítod, hogy nincsenek!” – és ezzel a lendülettel kiborította a bőrrönd tartalmát az asztalra.

– De ez még a szocializmusban volt?

– Soha nem bocsátották meg Vitányi Ivánnak a minisztériumban, hogy demokratikusan vezette az intézetet, tetejében, hoz egy fiatal lánykát, aki asz-szisztál ehhez a párbajhoz. Ezt később is érzekeltem. Ketten-hárman vettünk részt rendszeresen a kutatási feladatok megbeszélésén a szakfőosztályok képviselőivel, akik borzasztóan rosszul viselték azt, hogy több fiatal nőnemű ott ül a tárgyalóasztalnál és az intézet szempontjából döntési helyzetben van. Jó alapokat kaptunk a mi közösségi/kiképző helyünkön, az intézetben. Öntudatosá nevelt bennünket Vitányi Iván, és mi sem adtuk alább az elkötelezettségünket. Nem lehetett bennünket eltántorítani, ha vita volt például a közösségkutatásban a Kassák Klubról, ami abszolút politikai vita volt természetesen, vagy a beatról, vagy a táncház-mozgalomról, vagy az FMH-ban történt szakmunkákról. Vegyes kutatási módszerekkel dolgoztunk, mindig volt résztvevő megfigyelés, esetmegbeszélés, értékelés. Sokat tanultunk egymástól. Emlékszem László-Bencsik gyári élményeinek beszámolóira, Mátyus Aliznak a munkásszállón élő lányokkal készült beszélgetéseire, a tanyakutatására, Tokaji András munkásmozgalmi dalok vizsgálatára stb.

– Temesvári Judit is mindig benne volt a teamben?

– Temesvári Judit is ott volt az elején, de személyi ellentétek miatt elment. Nagy kár!

– Iván azért szerette a nőket maga körül.

– Borzasztóan élvezte ezt a hölgykoszorút, a mi versengésünket az elismerésért. Ez tény, de az is, hogy mi ennek ittuk a levét, mert mi voltunk a „Vitányi-girl-ök”, bárki bármit mondott, ez úgy rajtunk maradt címkeként. Sokat és sokszor kellett bizonyítanunk, elfogadtatnunk az önálló kutatásainkat, nézeteinket, világlátásunkat. Mégis ez nagyon inspiráló volt. Az intézeten belül is ki kellett vívnunk a magunk elismertségét, de a nyilvánosság-

ban is. Nem felejttem el, hogy például interjúztam a Valóság szerkesztőségének néhány jeles tagjával. Iván előkészítette ezeket a beszélgetéseket, s én megkaptam a „kiképzésem”, hogy ki mire érzékeny. Azonban soha nem követte el azt a hibát, hogy ilyen helyzetben ne tekintsen felnőtteknek, akitől elvárható a szakszerűség, a rugalmasság. Olyan módon ajánlott be a kollégáinak, hogy ők is kíváncsiak voltak a kutatásunkra, a kérdezőre. Mindegy, hogy kiről volt szó, Gyurkó Lászlótól elkezdve Huszár tanár úron át Sükösdig, nem sorolom föl a szerkesztőséget, mindenkivel lehetett adekvát módon interjúzni, mert ismertem fontos háttér-információkat, amik segítettek a szituációban. Alaposan felkészültem, értelemszerűen izgultam, de végül olyan beszélgetésekre került sor, amelyek emlékét ma is őrzöm. Csak zárójelben: ebből a szakértőkkel készült interjú-sorozatból és 100 intézmény, rendezvény vizsgálatából született a korszak egyik legfontosabb kutatása, amely érintette az „Áru-e a kultúra?” korabeli kérdését: a szórakoztatást, a tömegkultúrát.

– Vitányi neked főnököd volt, vagy tanítód volt?

– Tanítóm volt. Abban a pillanatban, amikor véletlenül főnökként viselkedett, mindig konfliktus keletkezett. Volt néhány komoly konfliktusunk. Felnőtté váltunk mellette, de az igazi önállóságunkat nehezen viselte. Ez mindenkinek fájt. Nekünk is volt apa-komplexusunk, szó se róla. De ő se tudta igazán elengedni a „gyerekeit”.

– Ez egy érdekes dolog. Mi történt az egész networkkel, mikor átkerültetek a Szociológiai Intézetbe?

– A csoport a minisztériumnak *nagyon* csípte a szemét – ez az MDF ideje alatt volt. Rendszeres politikai ülések voltak a Corvin téren, döntően szocdemekkel, de voltak SZDSZ-es ülések is. Azt hiszem, inkább a Nyers Rezső-féle Új Márciusi Front csípte nagyon a szemüket. Váratlanul azt mondták 1992. február végén, március elején, hogy április 1-jével megszüntetik az intézetet. Akkor Losonczy Ágnes volt az igazgató az MTA Szociológiai Intézetében. Vitányi Iván leült vele tárgyalni, kiket, milyen témákkal lehetne átmenteni. A régi bajtársiaság működött közöttük, megegyeztek, egy csoport megmenekült a kilátástalanságtól, a témák elvesztésétől. A másik dolog, amiről igazán iskolapéldát tudott adni Vitányi, a szolidaritás. Ő szabta meg persze a kereteit, de azt gondolom, hogy nem lehetett volna bennünket másképpen együtt tartani.

– Akkor *en bloc* átmentetek a Szociológiai Intézetbe?

– Nem. Az intézet kutatási osztályán voltunk 36-an, és ebből tizenkettőt lehetett adminisztrációval együtt áthozni. Három fő: egy külügyes meg két titkárnő, ezen kívül kilenc kutató Vitányival együtt. Mindez a gyors segítség Losonczy Ágnesnek köszönhető. A végén a minisztériumban valaki megszánt bennünket, és a státuszokat valóban átadták, de egy darabig pénzt nem adtak hozzá. Iván tudta a végén kiharcolni, hogy valami téma-támogatást is kapjunk. Akkor lett a Kulturális Bizottság elnöke, nagy volt a tekintélye, elismerték a kutatásokban is jellemző úttörő szerepét.

– És mi volt a profilotok a Szociológiai Intézetben? Ugyanaz, ami korábban?

– Tulajdonképpen elkezdtük összehangolni, hogyan vigyük tovább a témáinkat és mibe, hogyan tudunk az intézeti munkába bekapcsolódni. Vittük a Kultúra és Közösség szerkesztőségét, kiadását, az életmód-kutatási témáinkat, illetve akkor lehetett megcsinálni országos reprezentatív mintavétellel a kulturális intézményvizsgálatokat két hullámban, amiben mindenki dolgozott gyakorlatilag. Andor Misi intenzíven folytatta az iskolakutatásait, Forgács Péter gyűjtötte a privát fotóit és elemezte, Kapitányék antropológiai munkákba fogtak és így tovább.

– Forgácsból nagy művész lett.

– Valóban, belőle fantasztikus művész lett. De az akadémiai struktúrába nem lehetett egy idő után már megvédeni a tevékenységét. Ebből komoly belső feszültség keletkezett. El kellett küldenünk.

– Hidy ott volt?

– Hidy is átjött, és a koordinációs feladatokat döntően ő látta el.

– Voltál te, és ki volt még?

– A Kapitányok, az Andor Misu volt, Forgács, Sági, Vörös Gizi és majdnem hogy készen van a társaság.

– Mátyus Alizzal mi lett?

– Aliz ott maradt a Corvin-téren, és részben közösség kutatásokat csinált továbbra is, részben elindítottak egy szaklapot, a *Szín-t*.

– Vitányi meddig maradt a Szociológiai Intézetben?

– 2000-ig maradt a Szociológiai Intézetben. '96-tól csak politizált, de számos kutatási ötletet adott, amit igyekeztünk megvalósítani. Jogos volt Losonczinak az elvárása, hogy mindent oldjunk meg magunknak, és ne legyen velünk se politikai, se szakmai feszültség körülöttünk, mert nehéz lenne további védelmet kicsikarni akár a hatalomtól, akár az Akadémiától. Egyébként akkor az volt a szokás

az intézetben, hogy két évenként új igazgatót választottunk magunk közül, mert akkor még ezt meg lehetett tenni. Ez csak '98-tól változott meg, hogy szó nem lehet ilyen liberális megoldásról, hogy a munkatársak mondják meg, éppen ki a legalkalmasabb a vezetésre. Ekkor kezdődött a pályázatás, meg sok minden más. Ilyen közegben mi tizenketten igyekeztünk jól teljesíteni. Losonczit követően Kemény István volt az igazgató Szalay Julival, majd Hankiss Elemér. Megválasztottuk, azután egy hónap múlva, ahogy hivatalba lépett, számunkra váratlanul kiment Stanfordba. Este otthonról felhívott, hogy ő másnap elrepül. Az intézeti ügyeket pedig oldjam meg úgy, ahogy tudom, mint helyettese. Nagy felelősséget terhel rám. Már a '80-as évektől volt ugyan csoportos vezetés Vitányinál is, nem is lehetett volna a feladatokat másképpen megoldani. Pontosan lehetett tudni, hogy ki az, aki adminisztrál, ki az, aki tárgyal témától és szituációtól függően.

– *De facto* igazgató lettél?

– Igen.

– Mennyi ideig tartott?

– Az intézetben belül '96-tól 2010-ig.

– Változó igazgatókkal.

– Titulusom szerint tudományos igazgatóhelyettes voltam, és az utolsó két évben igazgató, helyettes nélkül. Szerencsémre, akkorra már volt egy tehetséges tudományos titkárunk, Paksi Veronika, akivel partnerségben dolgozhattam. Támogatott a többes szerepvállalásomban: a tudományos és adminisztratív vezetésben, az egyetemi oktatásban, az MSZT működtetésében stb. Visszatekintve: rajtam maradt az, ami már Debrecenben elkezdődött, hogy én vagyok a második ember. Ennek ellenére, vagy éppen ezért gyakorlatilag szinte mindig azt csinálhattam, amit akartam.

– Már személyed szerint, vagy intézeti politika szerint?

– Is – is.

– Tudtál pénzt szerezni például, mikor nem volt pénz?

– Tudtam megbízásokat, pénzeket szerezni, sokféle érdeklődésű kutatóink voltak.

– Fel tudtál venni embereket?

– Hogyne! Fialat kutatók jöttek, és benn lehetett tartani embereket.

– Tehát építetted az intézményt.

– A szolidaritás működött folyamatosan, amit Vitányi vezetése alatt megtapasztaltam, de ami a Szociológiai Intézetben is alapérték volt. Amikor látszott, hogy nagyon szűkülnek a források, akkor

azt mondtuk, nem kell jutalmat adni, nem kell valakit azonnal előléptetni egy fokozatszerzést követően, hanem egy ideig gazdálkodjunk az erre fordítható pénzmennyiséggel. Tartsuk meg arra, hogy legyen fiatal kutató, hogy legyen, akinek fontos, teljes státuszban. Ezzel nagyon jól lehetett sakkozni. Amikor berendeltek a főosztályra, meg tudtam indokolni a döntéseinket. Ismerem a viselkedési szabályokat. Először is végig kell hallgatni, hogy mit gondol a vezetés az ügyekről. Akkor világossá vált, mi az, amit másképpen kellene csinálnunk, hogy elfogadható legyen. Mivel a feszültségek, a személyi ellentétek elcsitultak az intézetben, kompromisszumokat lehetett kötni anélkül, hogy ez sértette volna a kutatók autonómiáját. Igyekeztem elfogadni a kereteket, de többnyire azt csináltam, amit elgondoltam. Nem voltak nagy politikai cirkuszok sem az intézetben belül, sem kívül. Nem voltak olyan kutatások, amelyeket állandóan csak támadni kellett volna, hanem látszottak az eredmények. Ezért lassacskán elértük azt, ha nem is szerettek bennünket, de azt mondták: nem okoznak akkora gondot az Akadémiának, hogy állandóan korlátozni kellene a működésünket. Ezen kívül lehetett kutatásokat szerezni, megbízásokat, mert még éltek régebbi minisztériumi kapcsolatok. Akkor kezdődött például Harsányi Lászlónak az új típusú vezetése az NKA-ban. Szakmailag bízott bennünk, tudta, hogy érdemes a jó kutatásokat támogatni. Érdemes könyveket, folyóiratokat, rendezvényeket támogatni. Érdemes a kulturális közösségeket támogatni.

– Viszont tudtál külső forrásokat bevonni.

– Ettől viszonylag jól működtünk. Nem beszélve arról, hogy az alapító kollegákkal meg kellett kötni egy *Gentlemen's Agreement*-et. Az volt az alapállás, hagyjuk őket dolgozni, alkotni! Amikor meg lehet őket ünnepelni valamilyen teljesítményért, akkor ünnepeljük meg!

– Mindeközben mi történt a kutatói éneddel?

– Nagyon nagy a törés!

– Voltak jelentős kutatásaid. Volt Zemplén megyében két cikluson át kutatásod, ami policy és alap-kutatásként is értelmezhető. Könyvet is írtál róla.

– Zemplén rendkívül érdekes és meghatározó élményem marad. Két ciklusban csináltam, tehát hét évig egybefüggően. A harmadikat már önállóan nyerte meg a helyi csapat. Megtanultak pályázni, dolgozni, fejlesztették a képességeiket. Rengeteget tanítottam a képzőket és a képzetteket egyaránt, de ez folyamatosan új és új kihívásokat jelentett, állandó készenlétet, teljes alázatot a csoportmunka iránt. Emellett tanítottam még az egyetemen is.

– Hol?

– Pécssett tanítottam. Koltai Dénesnél a felnőttképzésben lehetett új ismereteket bevinni. Két területen indítottam ezt a kurzust. Kutatásmódszertant mindig tanítottam, mert nagyon fontosnak tartottam, hogy ha már tömegoktatás van az egyik oldalon, akkor ne kerüljenek ki felkészületlen diplomások a másik oldalon.

– És a másik?

– Egy darabig még lehetett művészet- és művelődésszociológiát is tanítani Pécssett is, mikor min volt a hangsúly. Az elméleti alapozás mellett számtalan műalkotással ismerttettem meg a hallgatókat valamilyen adathordozó segítségével, de voltunk időszaki kiállításon, színházban, filmnézésre sokszor volt lehetőségünk. Volt tehát közös élményünk, amit többször fel lehetett idézni.

– Mikor ért véget ez a dolog?

– 2008-ban.

– Ezzel az új intézeti felállással, a tömbösítéssel?

– Az intenzív tanítás 2008-ban, az intézeti lét 2012-ben. De ennek voltak előzményei, amelyek már látszottak a kétezres évek elején. Még javában vezető voltam, és az MTA Elnökének eltökélt szándéka volt a társadalomtudományi intézetek átalakítása. A szisztéma ismert volt. Reformokról, létszámcsökkentésről szólt. Ez egy pillanat alatt világossá tette számomra, hogy ebben nekem nem kell részt vennem. Hasonló érzés fogott el, mint a '70-es években, Debrecenben, megérintett az a fajta jeges fuvalat, ami figyelmeztet arra, nekem ebből ki kell vonulnom, mert – én *soha*, senkit nem fogok elküldeni, hogyha nincs rá ok, és nem vagyok hajlandó elfogadni olyan kívülről jövő reform-kísérleteket, amiről *tudva levő*, hogy a társadalomtudományok elleni támadás. Ebbe nem lehet beszállni, mert ha egyszer, csak egy ponton is engedek, onnantól kezdve leradíroznak, lehetetlenné tesznek. Akkor voltam 60 éves, elment mellettem közben egy sereg ösztöndíj, elment egy sereg külföldi út, egy csomó érdekes szakmai lehetőség, mert a közösség védelmét előrébb helyeztem a vágyaimnál. Benne volt emellett a magánéletem néhány olyan mozzanata, ami miatt nem lehetett egyszerűen háttal fordítani a családomnak, az embereknek. Nem gondoltam, hogy nélkülem nincsen intézet, de bizonyos értelemben nem lehetett otthagyni ezt a közösséget. Kényelmesek voltak, a feladatokat nehezen lehetett megosztani, fölismertem, kicsi a mozgásterem. Ugyanakkor olyan kollégákról, kutatásokról volt szó, akiket nem lehet odaszórni a hatalom martalékául. Nem lehet! Ez alapvetően erkölcsi kérdés volt, nem

érzelmi, bár bevallom, soha nem tudtam szenvedélyesség nélkül komolyan dolgozni. Egy tudományos területben szerzett sokféle benyomás alapján eldöntöttem például – de talán jó, hogy ez így van –, hogy sose leszek akadémiai nagydoktor. Három ciklusban a Szociológiai Szakbizottság munkáját titkárként segítettem, megismertem, hogyan vélekednek egyesek a kollegáikról. Nagyon tanulságos volt, és azt a meggyőződést erősítette bennem, hogy tudományos alapon kötelező megbírálni egymást, de más szempontokat ki kell iktatni a vélemény formálásakor. Az is okozta a megtorpanásomat, majd a döntésemet, hogy gyűltek, gyűltek az anyagok, és készültünk arra, hogy az érték- és a kultúrakutatásból lesz egy rendes nagydoktori dolgozat. Én írogattam is szépen a magam fejezeteit, ... majd a partnerem kiszállt a dologból. Váratlanul ért.

– Ki volt a partnered?

– Füstös László.

– De ő aztán nagydoktor lett.

– Igen!

– Egy másik ágon.

– Az értékutatásból megírta mindazt, amit amúgy is meg kellett volna írnia, a kultúrakutatásokra ugyan korrektül utalt, de épp az a része nem készült el, ami nálam maradt részfejezeteként, és amitől izgalmas kísérletet mutathattunk volna be a kultúra értelmezésével kapcsolatban. Gondolj csak bele: elment alkotói szabadságra, majd amikor visszajött, azt mondta, hogy beadta a dolgozatát. ... Eltelt durván tíz év, és még mindig nem dolgoztam föl a történeteket. Megértettem, nem akart közös dolgozatot! Ilyenkor az ember fölteszi a „Miért?” kérdést. Részben tudom a választ, részben nem.

– Elérkeztünk az intézeti karrier végére. Ha visszatekintesz egészen a '70-es évekig, akkor mik voltak azok a hibák, amiket elkövettél, és talán jobb lett volna, ha nem követted el?

– Ezek a hibáim mindig ismétlődnek. Én nem tanuló – se sokat, se keveset – bizonyos dolgokból. Nagy baj. Ha érdemtelenül megpróbálnak háttérbe szorítani, akkor erre általában túlzott teljesíteni akarással szoktam reagálni. Kevésbé választom a vitát, mert, ha nagyon megbántódom, akkor azt szoktam mondani, hogy szakmai érveket elő lehet hozni, arra tudok érvekkel felelni, de egyéb, ürügyként használt kifogásra – nem. Mondok példát: évekkal ezelőtt súlyos vitám volt Vitányival. Az apakomplexusom sokat rontott a helyzetemen. Számomra tényleg tekintélyt jelent, akit valóban el tudtam fogadni, mert oly mértékben hatott érzelmileg és értelmileg, és annyi mindenre felhívta a figyelme-

met, és olyan módon segítette a gondolkodásomat, az önállóvá válásomat, ami páratlan adománya az életemnek. Ezért tudtam az első teljesen önálló kutatásomat, a befogadás-vizsgálatot jól megcsinálni.

– De ez még nem hiba.

– Ez még nem hiba persze. De amikor egyszer azt találta mondani, és ez ismétlődött, hogy nem lehet megelőzni bizonyos lépésekben egy másik, amúgy sikeres kollégát, függetlenül attól, hogy külön terepen dolgoztunk, vagy például nem lehet nemet mondani bizonyos helyzetekben az illetőnek, az nagyon fájt. Nem akartam belátni, hogy miért nekem kell hátrébb lépnem? Miben akadályozom a másik karrierjét? De ebben Iván nagyon szigorú volt. Nem! Nem szigorú, kíméletlen volt.

– Így kegyvesztetté váltál?

– Azt hiszem, nem teljesen, de megtört a feltétlen bizalom. A második „szabadságharcos kitörésem” után megkötöttük egy olyan egyezséget, ami arról szólt, hogy az adott kérdésben ugyan nem tudok vele egyetérteni, de ez a kettőnk belső ügye marad, nyilvánosan nem mondok nemeket. És volt egy harmadik, egy döntő vita, aminek a szomorúságával, az értelmetlenségével máig együtt kell, éljek.

– De mi ebben a hiba? Az, hogy nem voltál kompromisszum-kész?

– Igen, képtelen voltam, a számomra irracionális helyzetben kompromisszumot kötni.

– És ez visszatér újra, meg újra?

– Sajnos, visszatér. Nehezen tudom elfogadni, ha valaki sikeres, meg tehetséges a maga területén, attól én egy másik területen, miért ne élvezhetném a saját sikereimet? Iván rengeteg embernek segített önzetlenül, és ösztönösen szerette volna fenntartani az „akol-melegséget”, élvezte, hogy kezében tartja az irányításunkat. Erre szükségünk is volt hosszú ideig, de végül igyekeztünk jól-rosszul a saját lábunkra állni. Különösen így volt ez a nyolcvanas évek közepétől, amikor a politika, a demokratizálódás lehetősége mindenkit lobbanékonyabbá és egyben sebezhetőbbé tett. Mára, tapasztalt emberként belátom, hogy kellemes állapot volt, ahogy a Művelődéskutatásban éltünk, mint egy nagy család, és ezt szerettük volna fenntartani később is.

– De ez hogy ismétlődött meg az életedben újra?

– A következő „ballépésem” az érték- és kultúrakutatásban volt. Ez évekre megbénított, nem tudtam írni.

– Ki volt a vezérürü?

– Többen.

– Hankiss? Füstös? Vitányi?

– Hankiss is, meg a Vitányi is csinálta a maga dolgát. Egyikőjüket se nagyon érdekelte, hogy mit szeretnénk egyénileg csinálni. Ez a mi privát ügyességünkre volt bízva. Füstös élvezte mind a két nagy kutató elismerését, megvolt a speciális feladata, sajátos tudása, amire számítottunk. Én próbáltam volna a recepció vizsgálatban alkalmazott projektív tesztelést adaptálni a közönségvizsgálatba, de ebből csak töredéket lehetett megvalósítani. A technikai lebonyolító – mai kifejezéssel, a projekt menedzser – Hidy Péter volt, aki kettősen viselkedett. Nyájas volt a hatalommal és a pénzosztókkal szemben, és merev a kollégáival. Két dologban keresztezte az utamat, ami máig nyomot hagyott bennem. Egyrészt, amikor elment az ELTE-re, az egyetemi kiegészítőre, akkor – és ez később derült ki – kikötötte Ivánnál, hogy egyelőre csak ő járhatson, én ráérek később is.

– Te is akartál volna szociológiai képzésre járni?

– Persze!

– Miközben már tanítottál?

– A kettő nem zárja ki egymást! A képzés engem borzasztóan érdekelt. Emlékezz vissza, amikor Iván tanított művészetszociológiát az ELTE-n, és bejártunk a Pesti Barnabás utcába, az ún. Huszár-tanszékre, gyakran elkísérhettem, izgalmas előadásokat hallgathattam. Volt egy sereg új ötlete, friss szakirodalmi ismerete, amiről beszélt nektek, ott ültél Wessely Annával és még sokan másokkal, Somlaival, Bálint Éva újságíróval, és mikor kivel, aki épp ráért a beiratkozott hallgatókon kívül. Ez akkor a világ legtermészetesebb dolga volt.

– Ezt nem engedte volna Vitányi, hogy te is beiratkozzál?

– De, csak késleltette Hidy kérésére, aki akkor a helyettese volt. Egyszer kellett csak nemet mondjanak, többször nem kértem, annak ellenére, hogy engem valóban érdekelt a társadalomtudományi posztgraduális képzés. De nem akartam senkivel rivalizálni, bíztam a magam erejében, furfangjában. Látszólag ismét hátrébb léptem, de a saját önképzésemről nem mondtam le. Mára belátom, nagy hibát követtem el. Akkor kellett volna kivívni a szabadságot, nem most keseregni.

– Persze. Neked kétfajta hibád volt. Az egyik, hogy túl kemény voltál, mikor nem kellett volna keménynek lenni, vagy túl puha voltál, mikor meg keménynek kellett volna lenni.

– Igen!

– Tehát ezek taktikai hibák.

– Végül az ember elveszíti a sok rossz taktikázással az egész stratégiát, amit fölépített magának. Ebben a dologban az volt a kulcs, hogy nagyon ha-

mar kiderült Hidy-ról, a kapcsolatai révén komolyan el tudta gáncsolni azt, akit akart. Ebben a légkörben nehéz volt dolgozni.

– És most mi a pálya?

– Hát, a mostani pálya változni látszik. Két év kellett, hogy földolgozzam, a szemem láttára összeomlott a régi intézet, de nemcsak a mi intézetünk. Nem vagyok ennyire szak-soviniszta, hogy csak magunkat sajnáljam. A filozófusok azóta föl tudták építeni magukat. Hetente ott tanácskoznak a közeli körben és köszönik szépen, jól elvannak. Nemet mondtam 2011-ben a következő igazgatói ciklusra, nem pályáztam, mert már látható volt az összevonás. Belülről senki nem akart igazgató lenni. Érzékeltem, hogy az akadémiai elképzeléssel nem fogunk tudni érdemben szembeszállni. 2011-re már fölsorakozott az MTA mögé a Fidesz-hatalom is. Érvekkel végleg nem lehetett kivédeni az összevonást, mert *hallani* sem akartak más strukturális elképzelésről, mint amit tervbe vettek. A vezetői értekezleteken, de magánkihallgatáson az MTA Elnökénél többször próbáltam a Szociológiai Intézet unikális voltát bizonyítani, de csak annyit tudtam elérni, hogy mérsékelt volt irántunk a bizalmatlanság. Példásan teljesítettük a beszámolási kötelezettségeinket, jelentős nemzetköz kutatásaink voltak, sokáig komoly forrásokkal rendelkezünk, a kutatók zöme többnyire zavartalanul alkothatott. Szolidáris kapcsolat volt a műhelyek között. Mindez teljesen megváltozott.

– Ha az akadémiai vezetéssel folytatott konfliktusokat lezártak tekintjük, akkor most mi van?

– Meg kellett találjam azokat a területeket, amelyeken keresztül visszaépítem magamat a tudományba egyfelől, másfelől fölépítem azt a védőhálót, ami engem megóv attól, hogy sopánkodjak. Felesleges a múltra úgy tekinteni, hogy ami ott évtizedeken át épült, az most romokban hever. Azon sem kell igazán siránkozni, hogy nagyon sokan valóban elengedték az intézetet, és ezzel együtt sajnos, a társadalomkutatást. Arra kellene összpontosítani, milyen irányokba tud az ember még bekapcsolódni, mi az, amit még képes megtanulni, és egy másfajta életmódot kialakítani.

– Tehát új kihívásokat kell keresni.

– Abszolút.

– Mik ezek?

– Nagyon fontosnak tartom például, hogy a Kultúra és Közösség működjön, azért tigrisként harcolok. Miután a lap jobbára két, maximum három személyes szerkesztőségéből áll, összetartható, dinamizálható. Az egyes számokért kőkeményen meg kell dolgoznunk, mert nincs más segítség, tel-

jesen magunkra vagyunk utalva a kéziratok nyomdai előkészítésében.

- Ez komoly teljesítmény.
- Nincs korrektor, nincs olvasószervező.

A. Gergely Andrással kettesben olvasunk, javítunk a lektori véleményeket követően, egyszer-egyszer vendégszerkesztő támogatja a megjelenést. Pestiesen szólva: betolják a kéziratokat a szerzők, de hogy abból hogyan lesz érdemi cikk, formátum, azt nyilván nekünk kell megvalósítani. Erre az NKA nem ad támogatást. De akármikor van felülvizsgálat – legutóbb épp Szakály Sándor vezényletével volt – nem találtak fogást. El lehetett magyarázni azt, hogy mit kell érteni itt a multi-kulti alatt, a művelődéstudományon, a társadalomkutatáson. Mit kell érteni a terepmunka egy absztrakciós szinttel magasabb beemelésén, amit gyakran megjelenít a Kultúra és Közösség. Mit kell érteni azon a törekvésen, hogy számos esetben szakirodalmi nyersfordításokat közlünk a mielőbbi hozzáférés érdekében és a többi. Ezeket a meccseket le lehet játszani, ehhez az embernek megvannak a megfelelő érvei – és tulajdonképpen nem kell feleslegesen háborúskodnunk. Ilyenekért én nem aggódom, mert ezekben elég rugalmas és edzett vagyok.

– Van a fejedbe valami mű, amit meg akarsz írni, amit még nem írtál meg?

– Van néhány mulasztásom, amit talán még pótolhatok. Dolgozom egy művészetszociológiai, társadalomismereti témán Szilágyi Erzsébet filmszociológussal. Ember Judit utolsó, az '56-os Intézet Oral History Archívumának interjúja kapcsán, amelyből egy sajátos magatartás, alkotói módszer és történelmi tabló bomlik ki. Izgalmas, ahogyan Ember Judit interjúzott, majd maga vált interjúalannyá. Szinte csak betiltott filmjei vannak, még a szakmai közönség sem ismeri mindegyiket, holott társadalomtudományában, módszerében messze megelőzte korát. Lényeges társadalmi kérdésekről beszéltette azokat az embereket, akikkel a különböző méltánytalanságok, embertelenségek történtek. Sajátos narratívát dolgozott ki, a forgatáskor az egész stábot bevonta a tényfeltáró munkába. Alkotásai azonban dobozban várták/várják az érdeklődőket. Hiányzik az összegzés is, amit a kultúratudatosságok kapcsán talán még meg lehetne írnom. De amit igazán szeretnék megírni tulajdonképpen, az az önálló, alkotó nő problematikája. Semmi extra gender irányú kitérés szándékomban nincsen, csupán a tapasztalataim ösztönöznek erre. Látni kell, hogy a magyar tudósok körében is, és a magyar alkotóművészek körében is milyen *handicap*-et jelent nő-

nek lenni. Érdekes összevetni, hogy a különböző művészeti területeken ez hogyan látszik. Például: Fischer Anni mitől tudott talpon maradni, és a testvére, aki szintén zongorista volt – nem.

– A *gender* diskurzusba be akarsz folyni?

– Azon az alapon, hogy itt van néhány olyan női alkotó, akik alkotási módszerén keresztül nézzük meg, hogy mi az, amiben különböztek kortársaiktól és emiatt hátrányok érték őket. Könnyű most visszatekintve azt mondani, kompromisszumokat kellett volna kötni! Nem! Vissza kell menni az alkotásokhoz, a személyiséghez, eredeti kontextusába kell helyezni, ott megvizsgálni a műveket, és levonni belőlük a tanulságokat. Ennek kapcsán tulajdonképpen elő fogom venni a kultúra színe-változása problematikát, ami a nagydoktorim lett volna. Két éve a Kovács Imréné-féle integrációs kötetben írtam már a kulturális életben tapasztalható egyharmad-jelenségről, amit hitelesnek érzek. Ebben az országban a kultúra nemhogy egyharmadát érintené a társadalomnak, hanem most már ennél is kevesebbet. Olyan lett, mint a Bourdieu-i társadalommodellben az alsó harmad alsó harmada. Ferge Zsuzsa is ezt számolja folyamatosan a szegénységben.

– Ezt akarod megírni?

– Igen.

– Illetve már megírtad, csak részben update-led.

– Meg kell nézni a friss kutatásokat. De tudjuk, ami az ESS-ben, meg számos hasonló területen történik, telis-tele van elméleti, módszertani hibával. Az összehasonlíthatóság kérdéssé válik a különböző módszertani eljárások miatt, mégis kísérletet kellene tenni a kulturális adatok áttekintésére.

– Tehát tulajdonképpen a Vitányi-féle örökséget akarod folytatni?

– Ez így nagyképűen hangzana! De tény, hogy részben a Vitányi-féle örökségre lehet alapozni, mert nem találok egyelőre jobbat elméletileg. Ha véletlenül valami új összefüggésre bukkannék, az igazi öröm volna.

– Most kapcsolatban vagy Vitányival egyébként?

– Igen. Sajnos, évekig nem beszéltünk egymással. Abszolút méltatlan volt mind a kettőnkhez. A vita kipattanásakor azt találtam mondani, hogy neki joga van tücsköt-békát kiabálni rám, mert mégis csak ő állított engem talpra. És én hűséges ember vagyok. Ez is nagy hiba. Nem tudok elengedni igazán embereket, akiket nagyra becsülök. Csak látszólag hagyom útjára menni, aki elhagy, de visszavárom, mert fontosabb a béke, a megbecsülés, mint a háborúskodás.

– Tehát nem tagadod meg őket.
– Az én hűségemről én felelek. Azt szoktam mondani, és ezt nagyon nem szeretik a fiúk, hogy engem el lehet hagyni, minden értelemben, de ez fordítva rám nem érvényes. Ettől inkább félnék, mint elfogadnák. Mára már hajlandó vagyok belátni, ez inkább riasztó, mint vonzó dolog.

– Elég rugalmatlan dolog.
– Abszolút. Beismerem. A fiamnak is azt szoktam mondani, bizonyos esetekben, hogy na, ez az, ami rajtam nem megy át. De nyílt kommunikációban. Nem haragszom, csak lehúdom a redőnyt. Valahogy nekem is védekezni kell, a további csapások elől. Nagy árat fizetek ezekért a csökönységekért.

– Ha most visszatekintünk az eltelt évtizedekre, akkor mit lehet mondani, hogy mik azok az értékek, amelyek világitanak neked, mint a csillagok éjjel a tengeren? Említetted a hűséget. Vannak-e más értékek?

– Szabadság és közösség. Szabad emberekkel van tartós kapcsolatom. Szabad, önálló, alkotó emberekkel, akikre, ha gondolok, mindig jó érzéssel teszem. Bármilyen apró, hétköznapi kellemetlenség adódhat, de mind eltörpül a szellem és a jellem szilárdsága, élessége mögött. Ettől tartom megőrizhetőnek a kapcsolataimat, a kötődéseimet.

– Szellemi értelemben a magyar szociológia melyik iránya áll közel hozzád?

– A megismerés szociológiája különösen a művészetek területén, a közösségkutatás, a narratívák összehasonlítása. Miközben nagy tisztelője vagyok a jó módszertannak, ez önmagában engem nem tud lázba hozni, csak szeretem a rendet. Az alkalmazott antropológiai módszereket szeretem.

– A szociográfia közel áll hozzád?

– A szociográfia azon a módon, ahogy a hajósi falukutató táborokban erre felkészültünk. Visszatekintve, tulajdonképpen már akkor is érdekelt az emlékezetkutatás és irodalom, melyben az eszmei koherencia tetten érhető. A demokrácia minden megjelenés formája. De ez a neveltetésből adódik.

– T. Kiss Tamás írt egy nagyon jó családtörténeti könyvet a nagyapádról. Onnan mit hoztál magaddal, abból az örökségből?

– Mindazt, amit az előbb felsoroltam. Azt, hogy a teljesítmény és a tisztesség alapján mérjük egymást. A helytállás, a tudás alapján.

– A nacionalista örület soha meg nem kísértett?

– Nem.

– Mert rengeteg sztereotípiát van, pont ilyen vitézi-körökre vonatkozóan, hogy a Vitézi Rend

maga a nacionalizmus, maga a sovinizmus, az antiszemitizmus. Ezekkel hogy voltál?

– Nem! Nagyapám a legfontosabbnak az új tudás megszerzésének lehetőségét kereste. Miközben az egész falu őrnagy úrnak hívta haláláig, számára az volt a lényeges, hogy ott egy mintagazdaságot hozzon létre, együttműködve más gazdálkodókkal. Evidencia volt számára, hogyha jött az idénymunkás, akkor nem azt kérdezte, hogy kommunista vagy klerikális érzelmű-e, hanem azt, hogy mihez ért és akar-e rendszeresen dolgozni? Ért a munkához, vagy nem ért a munkához? Valaminek a megcsinálása, megjavítása, létrehozása – ez mindig vonzotta. Mindegy volt, hogy mondjuk francia nyelven rejtvényt fejtett vagy olvasott, az öröm számított, ahogyan a dolgokat csinálta. Mindig magával ragadott, felkeltette az érdeklődésem, folyamatosan tudott újabb és újabb impulzusokat adni. És képes volt arra, amit különösen nagyra tartok, és ezt részben az ő mintája alapján sajátítottam el, hogy jól vezesse a háztartást. Remekül csinálta, tele ötlettel, szakszerűséggel. Meglátszott ez külsődleges jegyekben is: elvei szerint, mint a patikában, csak úgy lehet dolgozni egy konyhában. Ebben benne volt az ő korábbi szocializációja, kultúrájának más fontos elemeivel együtt. Hihetetlenül szerette azt, hogyha úgy ismerik el a főztjét, a teljesítményét, hogy közben értelmes dolgokról folyik a csevegés. Nem azért éltünk, hogy együnk, hanem fordítva. De ennek megadta a módját. Nemcsak a háborúban volt igazi hős, hanem később is. 1956-ban vigyázott a faluban a rendre, fellépett az önkényeskedőkkel szemben. 1958-ban fölmentették, egyedülként az akkor Békés megyében bebörtönzöttek közül, mert egy egész falu tüntetett az ártatlansága mellett és az embersége védelmében.

– Tudom, olvastam a könyvet.

– És ami a legfontosabb az egész történetben, hogy amikor hazaengedték, annyit mondott nekem: „soha ne engedd meg fiam, hogy arcul üsse nek!” Ez az egyik olyan mozzanat, amit én mindig megőrzök a maga teljes szimbolikus értelmében. Tehát lehetnek viták a kapcsolataimban, de semmi sem történhet, ami méltóságvesztéssel jár.

– S végül elmondom, mi történt, miután meghalt az édesanyám, s jött haza nagyapám a kórházból. Örökre megmaradt bennem a kép: betolta az udvarra a kerékpárját, és a csomagtartóján, hátul ott volt a pléd, meg személyes dolgok, amik láttán azt hittem, hogy hamarosan hazajön anyám. Elébe szaladtam nagy lelkesen, és akkor azt mondta, hogy „mostantól minden más”.

– Köszönöm.